3 1761 06585437 4

Brief
PGA
0059
026

literaturno-naukovyi

LIBRARY APR 5 1968 UNIVERSITY OF TORONTO

Ол. Яремченко.

Чи М. Гоголь був наш?

Chy M. Hohol' buv nash?

Кожда культурна нація, що поважає себе, ставиться з глибокою пошаною до памяти великих людий, що вславилися своєю діяльністю на полі рідного письменства, науки, мистецтва або громадської роботи. Отже здавалось би, що й Українці мусять відповідно шанувати найбільшого свого літературного ґенія — Миколу Гоголя, шанувати так, як шанують, наприклад, Анґлійці Шекспіра або Німці Ґетого. Здавалось би, що коли вони не мають змоги, чи засобів на будову величнього монументу та заснування товариства його імени на зразок Шекспіровського, то бодай мусять видати всі його твори, переклавши їх українською мовою, та завести обовязкове їх студіювання в своїх школах.

Гоголь заслугує на те. Мало в нашому письменстві авторів, яких творчість булаб такою суто-українською, носилаб таку виразну печать нашого національного духа, як саме Гоголь. З кождого рядка його творів, чи оповиті вони смутком і тугою, чи дзвенять безтурботним сміхом, чи затроєні гіркою насмішкою, джерелом бе українська стихія, обзивається українська душа

А проте мусимо констатувати, що ширший загал нашого громадянства не оцінив відповідно ґеніяльности Гоголя, не спромігся не то що на десятки видань його безсмертних творів, а навіть й на одно повне. Чи не тому се сталося, що багато Українців помилково зараховують Гоголя до московських письменників? Алеж добровільно зрікатися того великого літературного скарбу, який зоставив у спадщину Гоголь, на кбристь Москвинів — се означає не лише кольосальну помилку, але просто таки злочин проти української культури. Бо хоч твори Гоголя й писані московською мовою, властиво московськими словами (конструкції фраз і звороти мови у нього цілком українські, як се зазначив ще критик Мандельштам), сей зовнішній одяг мало змінив національний характер писань Гоголя. І коли ми, цілком справедливо, вважаємо і Сковороду, і невідомого автора „Слова о полку Ігореві“, і редакторів „Повісти временних літ“, хоч мова їх дуже відріжняється від нашої сучасної літературної мови, українськими письменниками, то тим більше мусимо вважати Гоголя українським класиком.

Ще в 60 роках минулого століття П. Куліш се зрозумів і написав свою відому книгу „Записки о жизни Н. В. Гоголя“. Вже один той факт, що Куліш зацікавився Гоголем і видав про нього працю на 530 сторінок, сам по собі красномовний і заслугує як найбільшої уваги. Не про Пушкіна, Жуковського, Лермонтова чи кого там иншого, а саме про Гоголя, — і з яким розумінням, з якою любовю й пошаною! Сю-ж думку він висловив у сво-

Brief PGA 0059026

йому вірші „Перед Гоголевим честенем“, уміщеному в збірці „Дзвін“:

Пророк пророкові приносить оправдання,
Мудрець премудрого витає по заслузі:
Так і поезій божественне дихання
Вшановує поет, і муза другій музі
Заявлює вінком високе почитання.
Земляче Гоголю! Щож над тобою склалось?
Хто чесно привитав твій честень мармуровий
Там, де твоя тиха колиска колихалась,
Де відбував єси твій іскус науковий
І світозарная зоря твоя займалась?
Кругом твого стовпа зібрались мертві душі
Ті, що не встиг єси пером живописати:
Пани, попи, Жиди, педанти довгоуші,
Тай заходилися тебе гуртом витати,
Мов председателя казьонної палати.
Тарасе, брате! Де твоя тридцятострунна?
Нехай би земляка достойно привитала,
Нехай би голосно вона зарокотала,
Мов филя на морі кипить широкошумна,
Щоб осоромилась дрібнота слабоумна.

Куліш мав рацію. Москвини, яких так немилосердно осміяв Гоголь, хоч і поставили йому монумент, а про те не виявили справжньої пошани й зрозуміння його думок і творів. Гідно вславити і вшанувати Гоголя міг лише рідний йому український народ устами свого національного поета Шевченка, який так високо ставив його. „Наш Гоголь справжній знавець серця людського“, — пише наприклад Шевченко в своїому листі з заслання до княжни Репніної, — „наймудрійший фільософ і найбільший поет мусять шанувати його як чоловіколюбця... Не перестану жалкувати, що мені не вдалося зазнайомитись особисто з Гоголем.“

Минуло від того часу багато років, а й до нині не знайшлося серед Українців людини, якаб продовжила працю так блискуче почату Кулішем. Українське громадянство інстинктово почувало, що Гоголь мимо запевнень московської критики та школи „наш“, і тому за переклад його творів брались такі наші визначні письменники, як І. Франко та Леся Українка. Але в столітні роковини дня його народження зявилася лише невеличка книжечка С. Єфремова „Між двох душ“. В порівнанні з розвідкою П. Куліша вона як під оглядом науковим, так і з боку змісту далеко менше вартістна. Та й сама провідна її думка, що у Гоголя було дві душі — московська й українська, між якими йшла невпинна боротьба, що й була драмою його життя, на наш погляд, помилкова і навіяна працею проф. Овсяніко-Куліковського, котрий доводив що ніби то Гоголь був „обцерос“ — себто ні Українець, ні Москвин.

Ні, ся гіпотеза цілком неможлива. Кождий, хто близше ознайомиться з життям, творами й листуванням Гоголя, може переконатись, що Гоголь мав лише одну українську душу, і хоч змушений був піти в наймы до Москалів і писати їх мовою, а проте не зрадив рідного народу і все зоставався Українцем. Жадної боротьби в душі Гоголя не відбувалося, бо він сам про себе написав у одному з своїх листів, що він майже від 12 року іде одним шляхом, „не шатаясь і не колеблясь в мнєніях главних“ і як се ми дійсно бачимо з його життя, діяльности та листів. Не дурно ж герой його повісти тогож імени Тарас Бульба власними руками застрелює свого сина Андрія за зраду. Такої картини людина з двома душами не змогла би змалювати. Так міг написати лише нащадок стародавнього козацького роду.

В жилах Гоголя текла чиста українська кров. Прапрадід письменника Іван або Ян, од якого й пішла добавка в його родовім прізвищі Яновський, еміґрував з Правобережа на Полтавщину, де й був вікарним попом у м. Лубнах, а від 1723 р. у селі Конопівці Лубенського полку. Його син Демян студіював теольоґію в Київській Академії і був також попом у с. Конопівці після свого батька. Син Демяна Тапас, дід письменника, хоч і скінчив Київську Академію, але 1757 р. вступив на службу до Ґенеральної Військової Канцелярії, де був військовим писарем і дослужився до ранґи секунд-майора. Він одружився з панною з заможної родини Тетяною Лизогубівною — донькою бунчукового товариша і тим увійшов у ряди тодішньої української аристократії. Дня 19 жовтня 1778 р. його вписано в першу частину родословної книги Київщини. Тапас Гоголь був очевидно дуже здібною людиною, бо не лише дослужився до високої ранґи, але й зумів скласти значний маєток. Син його Василь (батько письменника) народився в 1780 р. в хуторі Купчинському Шишацької сотні. Спершу служив він на військовій службі і був у 1797 р. підвистений із значкових товаришів у корнети. Потім служив на почті, а від 1815—1818 р. був хорунжим Миргородського повіту. Василь Гоголь як на свій час був людиною освіченою, любив театр і влаштовував навіть у маєтку свого богатого сусіда і родича Трощинського аматорські вистави. Він був не лише режісером і талановитим артистом у сьому театрі, але й писав для нього власні комедії. Одна з них — „Простак“ збереглась у цілости і була надрукована в 2 книзі „Основи“ за 1862 р. Такий суворий і гострий критик як Куліш, у своїй передмові до сієї комедії ставить її вище од „Москаля-Чарівника“ Котляревського.

Отже, як бачимо, М. Гоголь-Яновський був з діда-прадіда Українцем, а його батько навіть талановитим українським письменником. Здавалося, що й син мусів би піти шляхом батька, але обставини склалися инакше. Наша нація переживала тоді саме часи занепаду, а українська література щойно народжувалася. Рано стративши батька, юнак Гоголь мусів їхати до Петербурга шукати собі долі та заробітку. Сумуючи на чужині за

улюбленою своєю батьківщиною, написав він тут славетні „Вечери на хуторі коло Диканьки“. Ці оповідання, щоб їх зрозуміли в Петербурзі, намагався він писати мовою як найближчою до московської. Мусів, бо тоді не було ні української преси, ні виробленої літературної мови, ні українського читача. Кажемо „намагався писати“, бо як відомо Гоголь до самої смерти не навчився добре московської мови, не опанував її цілковито, хоч скінчив московську середню школу (Ніжинський Ліцей) і перебував здебільшого серед московського оточення.

Се йому не раз випоминала критика. „Арабески видано надзвичайно неохайно що до мови, стилю, граматики й коректи: давно вже ми не бачили московською мовою чого небудь подібного“, — пише, наприклад П. М-ський (Юревіч) у 73 числі „Северної Пчели“ за 1835 р. Не дурили Греч і Булгарін закидали Гоголеві, що він пише „русскій языкъ“, а такий авторитетний знавець мови Гоголя, як Мандельштам, констатує, що конструкції фраз і звороти у Гоголя українські, хоч і висловлені московськими словами.

Неприхильно, а то й цілком вороже поставилась критика до перших творів Гоголя. Лише Пушкін інстинктово почув ґеніяльність молодого письменника-Українця і з свого боку зробив усе можливе, щоби перетягти його на службу московській літературі. Завдяки своїм звязкам і знайомствам він увів Гоголя у товариство красних російських письменників і все пакидав йому теми з російського життя. Коли Пушкіна забито, сю місію перебрав на себе критик Бєлінскій. „Въ Мертвыхъ Душахъ Гоголь совершенно отрѣшился отъ малороссійскаго элемента і сталъ русскимъ національнымъ поетомъ во всемъ пространствѣ этаго слова“, — радісно дзвонив він у всі дзвони в „Отечественныхъ Запискахъ“.

Але він помилявся. Одночасно з „Мертвими Душами“ Гоголь писав траґедію з запорожського життя, про яку оповідав артистові Щепкінові в таких, приблизно, словах: — „Ну, буде вам славна робота. У мене є драма на зразок Тараса Бульби. Я її швидко скінчу.“ Він здійснив свою обіцянку і читав сю драму Жуковському. Той спершу її слухав уважно, а потім, тому що був дуже стомлений і старий, задрімав. Вразливий Гоголь у туж мить вкинув її в огонь. Відомо також, що Гоголь довгий час працював над історичним романом з українського життя під назвою „Гетьман“, який потім також спалив. Збереглось лише кілька уривків, які дають підставу думати, що загиб твір великої мистецької вартости. Що було причиною спалення — невідомо. Чи не причини часом політичного характеру?...

Свідома цікавість до рідної стихії рано прокинулася в душі Гоголя. Ще в стінах середньої школи він завів окремий зшиток „Книга всякої всячини або підручна енцікльопедія“, якої більшість сторінок присвячено українознавству. Тут ми знаходимо і пояснення незрозуміліх йому українських слів і догану гетьмана Івана Скоропадського полковникові Василеві Скалозубові

[illegible] ... „Енеїди“ Котляревського і українські приказки, примівки, пісні, загадки і [illegible].

В Петербурзі Гоголь познайомився з [illegible] і не переставав писати до дому листи з проханням присилати йому українську старовину та етнографічний матеріал. Під час побуту в Москві Гоголь зійшовся з Щепкиним, Бодянським, проф. Максимовичем і иншими Українцями. Особливо він заприязнився з останнім і зберіг ці щирі відносини аж до самої смерти. Їх зближила любов до своєї батьківщини, а особливо до українських пісень. Українські пісні, яких він чув ще з малку од своєї няні Ганки Власенкової, яку він згадує в своїх дитячих листах, мали величезний вплив на творчість Гоголя. Це зауважив ще Куліш, який сказав, що тільки українських пісень, які чув Гоголь з дитинства, дає непорушному здоровю його творчости характер трагічного смутку і веселого сміху, бо перехід од сміху до смутку і од журби до радости ніде не зустрічається так часто і не висловлюється так природно, як у наших піснях.

Листи Гоголя до Максимовича, порівнюючи з листами до инших його приятелів, визначаються щирістю і теплотою. В них виразно пробиваються українські симпатії Гоголя. Наведу для прикладу декілька уривків: ...„Тепер я взявся за історію нашої єдиної, бідної України. Мені здається, що я напишу її, що я скажу багато того, що переді мною не говорили“. ...„Ваша вінетка довго мене затримувала. Той артист-маляр Українець в обох розуміннях, про якого я вам говорив і який один міг би зробити національну вінетку, пропав як у воду і я до сього часу не можу його розшукати“. ...„Дякую тобі за все: за лист, за думки в ньому, за новини й инше. Уяви собі, я теж думав: туди, туди! В Київ, у давній, чарівний Київ! Він наш, він не їх, хібаж не правда! Бо там, або навколо нього відбувалися великі події старовини нашої!“ ...„Жалко мені, що Ви хворієте. Киньте, справді, Кацапію, та їдьте у Гетьманщину. Я сам думаю теж зробити і на слідуючий рік махнути звідсіля. Дурні ми справді, як подумати добре. Для чого і кому ми жертвуємо усім?“ ...„Щож їдеш, чи ні? Залюбився ж у тій старій, товстій бабі Москві, від якої крім щей і матерщини нічого не почуєш! Сідай у ділижанс і махай. Гав ловити не треба, а то ще який недотепа займе на Києві катедру.“ ...„Цілую тебе і молюся за тебе, щоб тебе швидше випхнули на Україну“... і т. д.

Гоголь так захопився українськими піснями, що мав не тільки всі друковані збірки їх, які в той час були, але й сам їх записав. Для збірки Максимовича він власноручно переписав їх цілий зшиток і відіслав йому в Москву.

Поруч із захопленням піснями йшло захоплення історією України. Він ознайомився не лише з друкованими матеріялами,

[illegible] Безперечно, що знайомство з українською історією мусіло зробити його свідомим Українцем. „Українцем у обох розуміннях“, [illegible] „Історія Русів“ [illegible]. Певне так воно й було, бо в 1836 р. Гоголь у Парижі в присутности Міцкевича та Б. Залеського читав реферат про „потребу для України відділитися від [illegible] Московії“ (Див. статтю С. Шелухина про Гоголя [illegible] „Свободи України“ з 1. II. 1922.). Зберігся [illegible] лист Гоголя до Б. Залеського писаний українською мовою, який кінчається такою фразою: [illegible] Микола Гоголь“.

Поки Гоголь жив у тісному духовому звязку з Україною, поки тримався рідного ґрунту, поки жив спогадами і враженнями з України, доти він міг творити великі мистецькі [illegible]. Коли ж підпав під вплив московських приятелів, коли за порадою Пушкіна та Белінского звернувся до тем з московського життя, його мов Антея, що відірвався від рідної землі, покидає чудодійна творча сила. Серед сірої московської дійсности він не бачив нічого ясного, нічого відрадного, а лише мертві душі і морально [illegible] людей. Мов чарівна квітка сонячного півдня, пересаджена на північний ґрунт Московщини, під небом холодної півночи [illegible] Гоголь. Не стало сили сміятися і він звернув на шлях проповідника нової моралі, на манівці релігійних шукань. І коли він виступив зі своїми тривожними думками й шуканнями в той час, коли поступове громадянство жило мріями про скасування кріпацтва і заведення нового державного ладу, або бодай ґрунтовної його реформи, консервативний світогляд українського дідича не міг мати успіху. Мало того, обурене тим, що Гоголь, якого поступове громадянство уважало „своїм“, прилюдно розбив [illegible], почало воно його цькувати в найбільш некультурний спосіб, а особливо критика. „[illegible]“, по власному виразу, — Белінський, а за ним і інші.

Правда, були деякі поодинокі голоси і в оборону Гоголя, але від тої оборони і похвал [illegible] серце Гоголя. Він боляче почув свою самотність, він побачив, що його не зрозуміє московське громадянство ніколи і що йому більш не варто жити серед сих людий „страшних холодом душі своєї“. Кожде образливе слово мов гострий ніж било його в серце, дратувало й без того змучену тяжкими шуканнями хору душу.

Що то була саме за хороба душі, якою болів Гоголь, так і зосталося невиясненим. „Хороба моя виявляється такими дивачними припадками, яких [illegible] не було“, — пише Гоголь до своєї приятельки учениці Балабіної, — „але найстрашнішим показався мені той стан, який нагадував мені [illegible] хоробу мою у Відні, а особливо, коли я почув те [illegible] що підступало до серця, [illegible] робило кольосальним, всяке незначне приємне почуття робило такою страшною радістю, якої не в стані знести природа люд-

вже після його смерти, від дня якої минуло багато років? Правда, воно не обкидає болотом його ім'я, але своїм відношенням мов би до чужинця і своєю байдужністю робить не менший гріх проти свого великого ґенія.

Гоголь палко любив свою батьківщину, з дитячих років мріяв служити їй і бути корисним, віддати усі свої сили, пожертвував особистим життям, йдучи на тернистий шлях письменника-мораліста, і вмер скривджений і зганьблений. В сьому великий траґізм долі Гоголя. Але найтраґічніше те, що рідний йому український народ не оцінив і до нині свого великого письменника й патріота, а чужинці присвоїли його літературну спадщину.

Борис Ломзин.

Благовіст.

Хвилями-милями міряють дзвони...
Дзвонами-тонами стелються гони.
Молотом-золотом в хмари волошкові бють,
Хором мінорним акорди на зустріч пливуть!

..... — бам! —
В селі ген там
Гудить старенький храм:
— Привіт всім вам!
...Лугам... Ланам... Знесиленим борцям!...
Я-мир вам дам...
У храм!... Так мирно там...
...Так тихо там...
..... бам...

В оксамитах синьоцвітних тоне-тане даль...
І снується тихо нерозгадана печаль,
І, тріпочучи крилами, поринає дзвін,
Що хвилини тихие... тихше... тихше... Згін...

9. V. 22 р.

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

UTL AT DO
D RANGE BAY S
39 09 02 1